

(əvvəli ötən sayımızda)

Türk dilində öküz adının sinonimi kimi buğa adı da mövcuddur. Kassı dilində Buqa-aş tanrı adıdır. Bu Buqa sözü eyni ilə türk dilindəki Buğa mənasında olub həm də tanrı adıdır, Aş-Yaş isə "bika" deməkdir. Türklərdə Buğa, Ruslarda Boq, farslarda baqa, almanlarda Bock kimi yazılır. (Arnaud Fournet, 2011, Səh. 9)

Türkcədə Buğa adı bir çox qeyri türk dillərində də eyni kökdən gəlməklə rusçada "bik", macarcada "bika", yəhudicə "bik", farsca "boqe", osetincə "boq" şəklində yazılır. Atın e.ə. V mininci ildə əhliləşdirilməsindən daha öncə əhliləşdirilən və nəqliyyat vasitəsi kimi əvəzsiz rol oynayan öküz sak, hun və digər qədim türk etnoslarının təsərrüfat həyatında malik olduqları əhəmiyyətə görə heyvanların çarı adlandırılırdı. Türklərdə tanrılaşdırılmış Öküz-buqa obrazı ruslarda "Boq" şəklində onların allahının adına çevrilmişdir.

Bir çox xalqların dini etiqadlarında öküz/buğa insanlar tərəfindən ilahiləşdirilərək tanrı obrazında təsəvvür olunur. Sanskritcə "qo", ingilis dilində "ko", Sumercə "qu" öküz, buğa mənasında işlədilməklə həmçinin allahın epiteti kimi "güclü və qüdrətli" mənasında da işlədilir. Bir çox etnoslarda öküz buynuzu ayparanı, yəni nur saçan buynuzu təmsil edərək tanrısal mahiyyət daşıyır.

Öküzün ilahiləşdirilməsi bir çox xalqlarda öküz və tanrı kəliməsinin eyni sözlə ifadə edilməsi şəklində özünü göstərir. Bir çox xalqların dilində öküz və ya buğa təxminən eyni kəlmə ilə adlanır.

Öküz adı yunan dilində "tauros", latınca "taurus", assurca "tavra", urartu-hurri dillərində "thur", türkcə "tur" sözləri ilə ifadə olunur. Tur türklərin əcdad eponimidir, çuvaşlarda "Ture" tanrı deməkdir, "Tor" german-skandinavlarda tanrıdır, "Turtak" akkadlarda yeraltı allahı, "Turta" qədim misirdə yeraltının öküz tanrısıdır. Öküz alnında işlədilən Qu/qou və Tur adı bütün dillərə sumer dilindən keçmişdir.

Rus türkoloqu A.N.Kononov Tur və Turan adlarını fərqli izahını verir. O Turan adını və türk etnonimini Şahnamədəki Tur adına bağlamağı yanlış və süni etimologiya hesab edir. O türk adının kökünü türk dillərində evin və çadırın fəxri yeri, qapının qarşısındakı baş tərəf mənasında işlədilər "tör", "tür" sözlərinə bağlayır. Türk xalqlarında hər bir boyun öz onqonu-totemi olmuşdur, türklər monqollardan fərqli olaraq onqona "töz" deyirdilər. Türklər-

XIV FƏSİL.

Namrilər, Nimrud və onun turanlı Sak imperatorluğu

Nimrud və namrilərlə əlaqədar hadisələr qədim Ön Asiya tarixinin Turanla əlaqədar ən maraqlı səhifələrindən birini təşkil edir.

Nimrud tarixdə ilk imperiyanın yaradıcısı hesab olunur. Bizim Tövrət adlandırdığımız müqəddəs kitabBibliyanın yaradılış əfsanəsində Nimrud Nuhun oğlu və Hamın Kuşdan olan nəvəsi kimi təq-

Ələsgər Siyablı

lanaraq Nimrudu Hami Kuşilərə aid edirlər.

Lakin E.Norris, F.Hommel, Baron Bunzen, G.Rauilson, Artur Evans, D.Brinton kimi görkəmli assuroloq və etnoloqlar Nimrudun Hami irqinin Kuşi qolunamənsub həbəş və Efiop olduğu haqqındakı fikirlərin əleyhinə çıxır onu turanlı namri və kas, kusu tayfasına mənsub olduğu fikri müdafiə edirlər.

Brintonun Bibliyanın xalqların etnik mənşəsinin müəyyən olunmasında mənbə kimi qəbul ediləməsinin əleyhinə çıxırdı. Onun fikrinə görə "Yaradılış" kitabında xalqların genealogiyası məsələsi etnoqrafik baxımdan əhəmiyyətli ola bilər. O coğrafi, siyasi və hətta tarixi baxımdan da müəyyən marağa səbəb ola bilər. Lakin o etnik

sanəsinə görə Nimrud öncələri onun sərkərdəsi və vassalı olan Elam kralı Kudurlemora qarşı savaş açmış, lakin ona məğlub olduğu üçün onun vassallığını qəbul etmiş və Elam kralı ilə birlikdə Sodom və Qamorra krallığına qarşı müharibədə iştirak etmişdir. (EvreyskəGtüklopediəBrokqauzai-Efrona, SPb, 1908-1913)

Bibliya əfsanəsinə görə Nimrudun ovçu və qəhrəman əsgər kimi uğurlarının sirri onun heyvan dərisindən ibarət libasında idi. E.Norris Nimrudun mənsub olduğu namrilərin saklar olduğunu və namri sözünün samilərin dilində bars demək olduğunu yazır. Məlum olduğu kimi Əfrasiyabın əsl adı olan Ər Tonqa adındakı tonqa sözünün də qədim türk dilində mənası bars idi. Əfrasiyab bir çox qədim miniatürlərdə küreyində bars dərisi olduğu halda təsvir edilmişdir. Bars dərisi onu döyüşlərdə silah zərbələrindən qoruyurdu. Görünür ki, Əfrasiyabın mənsub olduğu Tonqa və ya bars turanlı sak tayfaları ilə yanaşı qədim

Dünya tarixinin Turan dövrü

də bu "töz"lər etiqad edilən ilkin ruhu, tanrıçaları, yəni totemi və tanrını təmsil edirdilər və onların müxtəlif əşyalardan hazırlanmış fiqurlarına evin ən mötəbər, fəxri yerində adətən qapı ilə üz bəzə baş tərəfdə yer ayırırdılar ki, bu yer "tör/tür" adlanırdı. Türk dillə-

rinde r-s/z əvəzlənməsi qaydasına uyğun olaraq və türk dialektlərindəki ifadə fərqliliklərinə görə "töz" tör/tür şəklini almışdır. Çuvaş dilində tör/tür-töz sözləri fonetik dəyişikliyə uğrayaraq tanrı mənasında Tur, Tura şəklini almışdır. (A.N.Kononov, 1949, Səh. 45-47)

Bu izah türk sözünün mənasının qüç, qüdrət demək olduğu fikrini irəlilədirən Y.Nemetin ehtimalını da doğrulduq, ona görə ki, kəlmənin ilk hecasını təşkil edən tür/tur sözü türklərin totematik təsəvvürlərinə uyğun olaraq etiqad etdikləri kiçik tanrını, idolu, onqonu, onun gücünü, qüdrətini eyni zamanda onların dünyasının, göy qübbəsinin kiçik təkrarından ibarət olan çadırdə, otaqda, ocaqda onun malik olduğu fəxri, mötəbər yeri təcəssüm edir. Tör/tür sözü özünün morfoloji və semantik inkişafını mənası qanun, adət demək olan "törə/törü" sözündə tapmışdır. Törə türklərin ictimai, siyasi və şəxsi həyatlarını tənzimləyən qanun və qaydalar məcmusudur.

dim olunur. O yer üzündə ilk dövlətin və ilk imperiyanın yaradıcısıdır. Nimrudun imperiyanın mərkəzi Bibliyada Sinner adlandırılan Sumer ölkəsi idi. O Babil, Ereki, Akkad və Kaldini öz tərkibində birləşdirmişdi. Nimrud əfsanələrdə tanrı qarşısında ən mahir ovçu idi. Məşhur Babil qülləsini Nimrud tikdirmişdi.

Qədimlərdə İkiçayarasında Mosul şəhərinin yaxınlığında Dəclə çayının orta axarı vadisində əsasınım Nimrud tərəfindən qoyulduğu ehtimal edilən Nimrud şəhəri mövcud olmuşdur. Nimrud şəhərinin xarabalıqları indiki Kalax şəhərində yerləşir. Nimrud Türkiyədəki Urfa şəhərinin də qurucusudur. Urfada Nimrud qalası mövcuddur Türkiyədəiki Nimrud dağı vardır.

Quranda Nimrud Kənanın oğludur. O İbrahim peyğəmbəri odun içərisinə atan zalım bir müstəbid kimi təsvir olunur. (Kənanlar Fələstinin samilərə qədərki turanlı əhalisinin adıdır).Bir çox müəlliflər Bibliya yaradılış əfsanəsinə əsas-

mənşə ilə əlaqədar məsələlərdə mənbə kimi qəbul edilə bilməz. O Nimrudun hamı mənşəli olduğu fikrini qəbul etmirdi.

Brinton yazır ki, sonrakı araşdırmalar Nimrudun hamı olması haqqındakı bu qədim əfsanəni doğrulayacaq hər hansı bir əlavə-dəlil aşkar edə bilmədi. Asiyada hamı dili dialektinin heç bir nümunəsi Ərəbistanın güneyindən başqa heç bir yerdə aşkar olunmadı. Bu dəlil Nimrudun həqiqətən də turanlı namri tayfasına mənsub olduğunu və onun rəhbərliyi altında İkiçay ərazisinə gəlib hakimiyyəti ələ keçirən namrilərinsonradan Elamli namrilərlə qaynayıb qarışdığını sübut edir. (D.Brinton, 1895, Səh. 73)

Ovçuluqda və düşməne qarşı döyüşlərdə göstərdiyi qəhrəmanlığa görə xalq tərəfindən 18 yaşında hökmdar seçilən Nimrud o zamanlar Ur şəhərində yaşayan İbrahim peyğəmbərin atası Terahı (Quranda adı Azərdir, Azər isə Adar adının fonetik şəklidir)özünə baş vəzir götürmüşdür. Bibliya əf-

Ön Asiyanın namri saklarının da totemi bars olmuşdur. Türk budizminin mərkəzi olan Turfandakı Koçu-İdikut dövlətinə aid abidələrdəki divar rəsmlərində Tonqa (bars)və aslan dərisinə bürünmüş qəhrəmanlar təsvir olunmuşdur.

Norris Namri sözünün bars sözünün sami dilinə tərcüməsi hesab edir.

XIX əsrin ingilis assuroloqu Edvin Norris namriləri Elamın əsas tayfası hesab edirdi. Onun yazdığına görə Sakların bir qolu olan namrilər Babililərin samilərə qədərki əcdadları idilər. Namrilər Assuriya hakimiyyəti dövründə Midiya da daxil olmaqla bütün Elam ərazisini əhatə edirdi. Namri adı mixi yazılarda hər zaman Elamla birlikdə çəkilir. Namri ölkəsi Elamdan aşağıda Kiçik Zab çayı ilə Zaqros dağları arasında yerləşirdi. Sarqonun müasiri Humba Neqas hər iki xalqın kralı idi. Suzdakı və elamdakı mixi yazıları eyni xarakterə malikdirlər. (Norris Edwin. 1852, Səh. 236)

(ardı gələn sayımızda)